

УДК 343(477)

ВБИВСТВО В СТАНІ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Нестеренко Д.С., магістр
кафедри кримінального права
Херсонський державний університет

Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню злочину, передбаченого ст. 116 Кримінального кодексу України. Здійснено огляд сучасних проблем визначення ознак цього діяння. Робиться висновок про необхідність удосконалення кримінального законодавства України.

Ключові слова: кримінальне право, порівняльно-правове дослідження, злочини проти життя, умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання.

Стаття посвящена сравнительно-правовому исследованию преступления, предусмотренного статьей 116 Уголовного кодекса Украины. Осуществлен обзор современных проблем определения признаков этого деяния. Делается вывод о необходимости усовершенствования уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: уголовное право, сравнительно-правовое исследование, преступления против жизни, умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения.

Nesterenko D.S. MURDER IN A STATE OF VIOLENT EMOTION: PROBLEM ASPECTS

Article is devoted rather-legal research of the crime provided by article 116 of Criminal Code of the Ukraine. The review of modern problems of definition of signs of this act is carried out. The conclusion about necessity of improvement of the criminal legislation of Ukraine becomes.

Key words: criminal law, rather-legal research, crimes against life, premeditated murder, committed in condition of nervous shock.

Постановка проблеми. Концепція правової держави завжди пов'язується передусім з ідеями природних невідчужуваних прав людини, з їх визнанням, повагою та охороною з боку держави. Конституція України (ст. 27) закріпила головне природне право кожної людини – право на життя: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [1]. Життя є найбільш цінним серед благ не лише для людини, а й для українського суспільства загалом, тому захист життя людини гарантується Конституцією України, а за посягання на життя встановлена найбільш сувора – кримінальна – відповідальність. Поряд із відповідальністю за навмисне вбивство без обтяжуючих і пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115

Кримінального кодексу України (далі – КК України)) та за наявності обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК України), вбивство через необережність (ст. 119 КК України), чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за навмисні вбивства за пом'якшуючих обставин: умисне вбивство, скоєне в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), умисне вбивство за перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України).

Очевидним є те, що питанням кримінально-правової характеристики вбивства в стані афекту як інституту кримінального права приділяється значна увага в теорії кримінального права. Водночас окремі питання залишаються недостатньо дослідженими або недослідженими взагалі, внаслідок чого спостерігається

неоднозначне тлумачення тих чи інших правових норм, і тому постає необхідність поглибленого дослідження відповідного проблемного питання.

Стан розробленості проблеми. Проблемам кримінально-правової характеристики вбивств у стані сильного душевного хвилювання приділяли велику увагу такі провідні вчені дореволюційного періоду, як: М.Н. Гернет, А.А. Жижиленко, В.Д. Набоков, М.С. Таганцев. Наукові позиції щодо цього питання викладені відомими вченими радянського періоду, серед яких: М.І. Загородніков, А.А. Піонтковський, Ш.С. Рашковська, В.І. Ткаченко, А.Н. Трайнін, Т.Г. Шавгулідзе, М.Д. Шаргородський. На сучасному етапі значний внесок у вирішення проблем кримінально-правової характеристики вбивств, зокрема й у стані сильного душевного хвилювання, зробили у своїх працях вітчизняні вчені: Ю.В. Александров, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.К. Грищук, М.Й. Коржанський, М.П. Короленко, В.М. Куц, О.П. Литвин, В.М. Мамчур, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, Є.В. Фесенко, С.Д. Шапченко, С.С. Яценко. Суттєвий внесок у дослідження цих питань зробили у своїх наукових працях Л.А. Андреева, С.В. Бородін, Т.В. Кондрашова, А.М. Красиков, О.М. Попов, Л.А. Рогачевський, Б.В. Сидоров, Р.Д. Шарапов.

Мета статті – подальше теоретичне розроблення теми кримінальної відповідальності за вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової компаративістики.

Виклад основного матеріалу. «Стан сильного душевного хвилювання» – юридичний термін, який у психології не вживають. Така ситуація утруднює з'ясування змісту цього поняття. Сьогодні психологічна наука не може пояснити, як саме треба розуміти «стан сильного душевного хвилювання». Позиція психологів стосовно цього правильна – не вони вигадали цей термін, а отже, не їм і пояснювати зміст поняття, що ним позначається. Вони лише можуть показати характеристику окремих психічних станів людини та запропонувати термінологію

на позначення цих станів, яка є загальноприйнятою в психологічній науці. Отже, на позначення сильних емоційних реакцій людини в психології використовують такі терміни, як: «гнів», «страх», «афект», «фізіологічний афект», «стрес», «фрустрація».

Переважна більшість вчених сьогодні вважають, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» не тотожне ні поняттю «афект», ні поняттю «фізіологічний афект». Стан сильного душевного хвилювання пропонують розглядати як поняття, яке за своїм обсягом ширше й охоплює поняття «афект» і «фізіологічний афект», але не вичерпується ними [2, с. 22–23, с. 40–41]. Інші науковці йдуть ще далі і вказують, що стану сильного душевного хвилювання як кримінально-правовому терміну в психології відповідають терміни «емоція» й «афект», які зіставляють як загальне та спеціальне [3, с. 3]. Тобто до стану сильного душевного хвилювання відносять не тільки афекти, але й інші емоційні стани, які виникли внаслідок неправомірних дій потерпілого та характеризуються особливо великою силою їхнього прояву, що відрізняє їх від інших емоцій. Адже в літературі із психології вказується, що суттєво зменшувати здатність людини усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними можуть не тільки афекти, але й інші сильні емоційні стани, які не наділені всіма феноменологічними ознаками афекту [4, с. 82–83]. Тому до такого стану можна віднести гнів, страх, тривогу чи інші подібні емоції, якщо вони були викликані неправомірними діями потерпілого та досягли певної сили. І різновидом емоційного стану, який досягнув рівня афекту, є так званий фізіологічний афект [5, с. 63–65].

Отже, поняттям фізіологічного афекту виявляється не можна описати та кваліфікувати всі випадки емоційних станів, що обмежують здатність людини усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними. Оскільки наявний цілий клас емоційних станів, які суттєво обмежують ці здатності, проте не можуть бути віднесені до афектів [6, с. 5]. Тому можна стверджувати, що поняття «стан сильного ду-

шевного хвилювання» є найбільш широким за обсягом і охоплює різні емоційні стани, що досягли великої сили. Різновидом таких станів є афект, і вже різновидом афекту є фізіологічний афект. Отже, зазначені поняття співвідносяться між собою як загальне, родове, видове й особливе.

Проте в усіх цих міркуваннях є принаймні два суттєвих недоліки. По-перше, незважаючи на те, що поняття «стан сильного душевного хвилювання» є кримінально-правовим і його виникнення пов'язується законодавцем із певними протиправними чи аморальними діями потерпілого, із психологічного погляду, немає жодного значення, яке б дозволяло зрозуміти причини виникнення афекту, фізіологічного афекту чи будь-якої іншої сильної емоції, яка зменшує здатність особи усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними. Тому вказувати на те, що емоція, афект чи фізіологічний афект відповідатиме стану сильного душевного хвилювання як кримінально-правовому поняттю лише тоді, коли вказані психічні стани були обумовлені протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого, неправильно. По-друге, як уже зазначалося вище, неможливо відшукати адекватний психологічний термін як заміну кримінально-правового терміна «стан сильного душевного хвилювання» з урахуванням того, що психологічній науці він невідомий.

Отже, варто погодитися з думкою Ф.С. Сафуанова, що, з юридичного погляду, неважливо, як назвати такий емоційний стан, важливим є інше – він позбавляє особу можливості повною мірою усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними. Саме на такій властивості цього емоційного стану ґрунтується поняття «сильне душевне хвилювання» [7, с. 41].

Правильною через це треба визнати позицію тих науковців, які уникають вживання на позначення вказаного стану конкретних психологічних термінів [8, с. 115]. Такого ж погляду дотримується і Пленум Верховного Суду України. Зокрема, у п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя

і здоров'я людини» від 1 квітня 1994 р. № 1 зазначено, що суб'єктивна сторона вбивства або заподіяння тяжкого чи середньої тяжкості тілесного ушкодження, відповідальність за які передбачена ст. ст. 95 або 103 КК України (КК 1960 р.), характеризується не лише умислом, але й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижує його здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними. У п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 продубльовано відповідне положення попередньої постанови, що стосується стану сильного душевного хвилювання, з тією відмінністю, яка вказує, що такий стан «знижує здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними» [9, с. 37–42].

Вчені зазначають, що марно шукати психологічний термін, який би охоплював усі емоції, які за своєю силою здатні суттєво порушувати психічну діяльність і призводити до того, що особа втрачає здатність повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. У зв'язку із цим здається, що в названих статтях КК України замість терміна «стан сильного душевного хвилювання» доцільно вживати словосполучення, яке не буде настільки ємним, як, наприклад, терміни «афект» і «фізіологічний афект», але максимально чітко та правильно буде відображати психологічний зміст і охоплювати різні види емоційних станів, що мають кримінально-правове значення через те, що суттєво впливають на психічну діяльність людини. Таким словосполученням має стати «стан, в якому особа не могла повною мірою усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними».

Щоб стан особи було кваліфіковано як афект, необхідно встановити ще одну ознаку – причину його виникнення. Із кримінально-правового погляду, значущий лише афект, що виник внаслідок неправомірних і аморальних дій (бездіяльності) самого потерпілого. Кримінальний закон як приклади наводить насильство, знущання, тяжкі образи з боку потерпілого. Крім того, кримінальний закон легалізував так званий «крапельний» афект, тоб-

то афект, пов'язаний із тривалою психотравмуючою ситуацією, що виникла у зв'язку із систематичною протиправною чи аморальною поведінкою потерпілого [10, с. 58].

Провокація з боку потерпілого, що викликає стан сильного душевного хвилювання у винного, являє собою: а) насильство; б) знущання; в) образу; г) тяжку образу; г) інші протиправні дії (бездіяльність) потерпілого; д) протиправну або аморальну поведінку потерпілого.

Насильство як один із приводів афektованого вбивства розуміється як фізичний чи психічний вплив на людину. Фізичне насильство може супроводжуватися побоями, катуванням, заподіянням шкоди здоров'ю різного ступеня тяжкості, насильницьким обмеженням свободи неправомірного характеру, згвалтуванням тощо. Психічне насильство виражається в різного роду погрозах (побиття, поширення ганебних відомостей тощо). Насильство, що викликає афект, повинно мати протиправний характер.

Знущання – образа словом або дією, знущання над людиною. По суті знущання припускає психічний вплив на винного з елементами (можливо) фізичного насильства, яке має провокуючий характер. Таким, наприклад, є образливі та недоречні випадки щодо фізичних чи психічних недоліків суб'єкта злочину, які можуть супроводжуватися поштовхами, щипанням тощо.

Образа як привід для виникнення афективної реакції, що супроводжує вбивство, має бути тяжкою. До таких належать грубе приниження честі та гідності винного, яке може бути нанесено усно, письмово або дією. Наприклад, ляпас чоловікові на очах жінки.

Тяжка образа – ознака оціночна. Її тлумачення має базуватися на сприймаючих здібностях суб'єкта злочину. Різні люди залежно від емоційних особливостей і відповідної норми реакції по-різному сприймають однорідні образливі дії. Тому, якщо ситуація не дозволяє дати однозначної оцінки діям як тяжкій образі, повинна бути призначена комплексна психолого-психіатрична експертиза для визначення можливості виникнен-

ня афективної реакції в даного суб'єкта щодо конкретної ситуації.

Інші протиправні дії (бездіяльність) потерпілого варто розуміти як такі поведінкові акти, які, хоч і не є насильством, знущанням і образою, але водночас характеризуються грубим порушенням прав і законних інтересів винного або інших осіб. Це може бути зухвале самоуправство, заподіяння смерті або шкоди здоров'ю не внаслідок насильства, шантаж, наклеп, пошкодження або знищення майна, зловживання посадовими повноваженнями, перевищення посадових повноважень, неповернення крупної суми боргу тощо.

Протиправною і водночас аморальною дією буде вважатися, наприклад, адміністративно каране хуліганство, яке полягає в нецензурній лайці, адресованій суб'єкту злочину.

Тривала психотравмуюча ситуація, яка обумовила стан афекту, являє собою стан напруженості індивіда внаслідок систематичних протиправних або аморальних дій потерпілого. Не одиничні, а саме систематичні дії аморального характеру, тобто більше двох разів, здатні створити психотравмуючу ситуацію, остання дія в цій низці являє собою останню краплю, межеву ситуацію, що закінчується емоційним вибухом. Наприклад, затяжний конфлікт на роботі або систематична демонстрація подружньої зради. Якщо така зрада була лише поодиноким випадком, але спричинила вбивство, то діяння може бути оцінено як вчинене в стані афекту, що виник внаслідок тяжкої образи з боку потерпілого.

Провокуючі дії, здатні викликати бурхливу афективну реакцію суб'єкта, можуть бути адресовані не тільки безпосереднього винному, але і його близьким. Наприклад, як провокацію розуміють образу коханої дівчини або батьків суб'єкта. Водночас для кваліфікації вбивства за ч. 1 ст. 116 Кримінального кодексу України не має значення, де були вчинені дії, що викликали афект – у громадському місці, у присутності сторонніх або за відсутності свідків [12].

Передбачене законодавством пом'якшення кримінальної відповідальності за

цей вид умисного вбивства в разі сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого, може бути викликане такими обставинами [13, с. 120–121; 14, с. 232]:

– суспільно небезпечне діяння особи спровоковане протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого;

– суб'єктивна сторона складу даного злочину характеризується особливим емоційним станом суб'єкта (його сильним душевним хвилюванням), а намір позбавити життя потерпілого виникає раптово і здійснюється негайно.

Об'єкт злочину – життя особи.

Об'єктивна сторона злочину характеризується: а) діями – посяганням на життя іншої особи; б) наслідками у вигляді смерті людини; в) причинним зв'язком між зазначеними діями та наслідком.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є також час вчинення злочину. Даний злочин може бути вчинений лише тоді, коли винний перебуває в стані сильного душевного хвилювання, що являє собою раптовий емоційний процес, викликаний поведінкою потерпілого, відбувається швидко і бурхливо, передбачає здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Дуже часто такий стан є короткочасним, триває декілька хвилин.

Злочин вважається закінченим із моменту заподіяння вбивства.

Суб'єктом злочину є осудна особа, яка досягла 14-тирічного віку і перебувала під час вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого.

Систематичне знущання – це особливо цинічне глузування над особою, образа дією чи словом, що мають багаторазовий характер. Тяжка образа – це умисне грубе приниження честі та гідності особи, яке може вчинятися в будь-якій формі – усно, письмово, дією.

Насильство може бути як фізичним – заподіяння тілесних ушкоджень, нанесення побоїв та інше, так і психіч-

ним – погроза вчинити якісь дії, що можуть спричинити шкоду потерпілому, але обов'язково протизаконним.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим або непрямим наміром.

Психічний стан особи під час вчинення цього злочину має дві ознаки: умисел завжди є раптовим і афектованим; емоційний стан винної особи характеризується сильним душевним хвилюванням, що певною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними.

Покарання за злочин – обмеження або позбавлення волі на строк до п'яти років [16].

Злочини, вчинені в стані афекту, належать до умисних. Підставами для віднесення їх до злочинів із пом'якшуючими обставинами є два моменти. По-перше, протиправна або аморальна поведінка потерпілого, тобто «вина» жертви. По-друге, перебування винної в момент їх вчинення в стані афекту. За відсутності однієї з даних обставин не можна кваліфікувати скоєне, наприклад, за ст. 116 КК України, тобто як вбивство, вчинене в стані афекту. Інакше кажучи, обидві обставини мають бути встановлені та доведені в сукупності. Навіть більше, необхідно, щоб саме протиправна чи аморальна поведінка потерпілого викликала стан афекту винного і безпосередньо передувала йому.

Причиною вчинення афектованого вбивства є конкретна життєва ситуація, точніше, конфлікт між винним і потерпілим. Такий конфлікт може набути затяжного (тривалого) характеру, тоді він набуває форми тривалої психотравмуючої ситуації за певних умов, а може мати короткочасний характер, в основі якого лежать поодинокі протиправні чи аморальні вчинки потерпілого щодо винного або його близьких (насильство, знущання, тяжка образа тощо). Психологічна суть злочину в стані раптового сильного душевного хвилювання полягає в тому, що цей злочинний акт (злочинна поведінка) особи має, з погляду психології, нетранзитний емоційний характер, на противагу транзитній поведінці. Останнє характеризується оптимальним програмуванням цінності кожного можливого варіанта

поведінки, які, своєю чергою, розташовуються в думках за так званою шкалою переваг, і відповідно до неї, на основі аналізу реальних можливостей здійснюється вибір подальшої поведінки.

Висновки. Отже, досліджуваний злочин має емоційну природу, оскільки пояснюється в основному одними емоціями. Винний у момент скоєння вбивства цілком захоплений емоціями, він діє, вирішує під їхнім безпосереднім впливом. У цей момент ним рухає гнів, лють, почуття ображеної гідності, винний хоче помститися потерпілому за заподіяне «зло» (мотив помсти). У такому разі винний приймає необдумане рішення, оскільки рішення скоїти вбивство спричинене випадково сформованою і вельми напруженою ситуацією, коли немає ні часу, ні суб'єктивних можливостей зважити всі «за» і «проти». Афект як особливий емоційний стан впливає на свідомість людини, увага фіксується на подразниках, що викликають афект. Ці зміни свідомості проявляються в зниженні можливості адекватно сприймати зовнішню обстановку, внаслідок чого свідомістю охоплюється не все, що необхідно для впорядкованої, раціональної (продуманої) поведінки. Однією з найбільш важливих і істотних характеристик афекту є вплив його на здатність людини повною мірою усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними. Це пояснюється тим, що в стані афекту відбувається звуження свідомості, концентрація її на значущих переживаннях. Зовні це виражається в порушенні адекватності, цілеспрямованості та послідовності поведінки, водночас людина спрямовує дію на найближчі об'єкти та цілі, без урахування можливих наслідків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р.: документ № 254к/96-вр, чинний, поточна редакція від

2 березня 2014 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>.

2. Сидоров Б.В. Аффект. Его уголовно-правовое и криминологическое значение: социально-психологическое и правовое исследование. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1978. – 158 с.

3. Дубинина М.И. Уголовная ответственность за преступления, совершенные в состоянии сильного душевного волнения: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1971. – 16 с.

4. Кудрявцев И.А. Судебная психолого-психиатрическая экспертиза. – М.: Юрид. лит., 1988. – 224 с.

5. Подольный Н.А. Понятие «аффект» в уголовном праве. – Государство и право. – 2003. – № 4. – 187 с.

6. Сафуанов Ф.С. О проблеме аффективных состояний. – СЮ. – 1991. – № 21. – 99 с.

7. Сафуанов Ф.С. Психология криминальной агрессии. – М.: Смысл, 2003. – 122 с.

8. Навроцький В.О., Тростюк З.А. Тлумачний словник: особливої частини кримінального законодавства України. Л.: Юрид. ф-т ЛНУ ім. Івана Франка, 1997. – 127 с.

9. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2. – Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 1(35). – С. 37–42.

10. Приходько Т.М. Фізіологічний афект – одна з підстав визнання особи обмежено осудною. – Право України. – 2001. – № 1. – С. 111.

11. Сидоров Б. Аффект. Его уголовно-правовое и криминологическое значение. – Казань, 1978. – 367 с.

12. Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р.: документ № 2341–14, чинний, поточна редакція від 28 березня 2014 р., підстава № 642–18. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

13. Навроцький В.О. Злочини проти особи: лекції. – Львів: Юридич. факультет Львівського державного університету імені Івана Франка, 1997. – 48 с.

14. Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін. Кримінальне право України: загальна частина: підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ; Харків, 2001. – 416 с.

15. Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Борисов В.І. та ін. Кримінальне право України: загальна частина: підручник для юрид. вузів і фак. / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Х.: Право, 1997. – 368 с.

16. Кримінальний кодекс України від 1 вересня 2001 р. з коментарями. URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/uk.html>.